

ВІДГУК

*офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора Ільїна Володимира Васильовича на дисертацію
Ворнікова Віктора Івановича «Конвенціональність в просторі
суспільства, що самоорганізується», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії*

Головна характеристика глобального світу – відкритість, яка передбачає інтенсивний обмін інформацією, тотожній духовній та інтелектуальній енергії. В цій ситуації зростає ймовірність нових викликів і ризиків, оскільки в соціально-культурну, політичну взаємодію вступає все більша кількість суб'єктів, для яких характерна активність і здатність виходити за межі встановлених традицій і правил. До цього потрібно додати сукупність інтеграційних та дезінтеграційних процесів, що означає, по-перше, розпад і дроблення окремих соціумів, відокремлення суб'єктів суспільного життя у зв'язку зі зростанням впливу національної та індивідуальної самосвідомості. По-друге, людський світ набуває властивостей цілісності та єдності завдяки розвитку соціальних зв'язків, нових інститутів та актуалізації нових видів комунікації. Ці тенденції виявляються у формах конвенцій, згод, довіри, толерантності, які сприяють встановленню узгодженості – конвенціональності у суспільстві. Разом з тим відбувається повсюдна зміна форм конвенціональності, які визначаються комунікативним характером самої соціальної реальності. Дана обставина актуалізує дослідження конвенціональних процесів, які посилюють свій вплив на всю культуру і суспільство, яке самоорганізується.

Для реалізації визначеної мети дисертаційного дослідження позитивне значення має конкретизація його об'єкта – суспільства і спільноти людей, які само організуються. Сьогодні саме такі суспільства є умовою прогресу і перспективного поступу цивілізації. Адже в теорії самоорганізації проводиться чітка відмінність між стаціонарними, «застиглими» і відносно усталеними

соціальними структурами, які викликаються до життя з хаотичного, дивіантного стану шляхом інтенсивних змін в зв'язку із збільшенням впливу соціальних енергій на соціально-культурні процеси.

Враховуючи дану обставину, дисертант в першому розділі своєї роботи аналізує історію становлення суспільства і формування в ньому взаємовідносин на основі узгодженості. Це дало змогу надати авторське визначення соціального простору суспільства, що самоорганізується, в якості конвенціонального і комунікативного.

Заслугує уваги акцент на публічності, яка постає умовою забезпечення узгодженості в суспільстві. В дисертації доводиться, що «публічність» одночасно пов'язана з «інтелектуальною свободою», яка виступає вагомим аргументом трансформації публічної сфери суспільства у сенсі її «відкритості». При цьому «відкритість» у публічному житті суспільства є передумовою становлення «сталого соціального простору». У зв'язку з «соціальністю людини» акцентується увага на «зміні її як традиційної соціальної істоти», що пов'язано зі зміною усіх її «психофізіологічних якостей». На цій основі зроблено висновок, що даний тип суспільства має і своє особливе уявлення про соціальні форми взаємин, в яких «винаходяться» нові (особливі) «толерантні форми, а сама толерантність, відходячи від чистої моральності, стає цілеспрямованим прагматизмом» [С. 78].

Узагальнюючи, що соціальні взаємини досить «різноманітні» в сенсі їх поділу на «раціонально емоційний і раціонально осмислений (цілеспрямований)» рівні, автор зазначає, що певною мірою це суттєво «коригує» суспільну свідомість, вносячи в її «цілісну (зовнішню форму) структуру» елементи «двовимірності». Природно, що це знаходить відображення і у тих типах згоди, узгодженості, які задіяні на кожному рівні. В результаті вступає «в силу» та особлива форма відносин людини з людиною, яку неможливо витлумачити з позиції «інструментальної функції поведінки». Існує особлива зацікавленість однієї людини в іншій – у тому сенсі, що завжди можна припустити існування «особливої точки перетину» взаємних інтересів,

які неможливі без «співвідносин» з іншим (іншими) – вони «взаємодоповнюючі» за своєю суттю. У такому контексті ці ж самі «точки дотику – прагматичні у позитивному сенсі узгодження» [С. 82].

Заслугує уваги здійснений дисертантом аналіз суспільних відносин та встановлені в них норми і порядок на основі концепцій Т.Парсонса, К. Поппера, Е. Фромма, Ф.Шюца, Дж. Роулза та інших дослідників, що дало змогу зосередитись на виявленні теоретико-методологічних засад розуміння комунікації, ефективності інтерсуб'єктивної комунікації, семіотичних аспектів соціальної реальності. На цій підставі запропоновано соціальну реальність розглядати як «сукупність культурних досягнень в області забезпечення комунікативної взаємодії у суспільстві, становлення та збереження здатності соціальної системи до генерування нової інформації. Форми суспільного життя, що транслуються комунікативною культурою, забезпечують життєздатність суспільства і можливості його розвитку на підставі принципу самоорганізації» [С. 93-117].

Не викликає заперечень доказ автором позиції, згідно якої на основі уявлень про суспільство, самоорганізація в якому заснована на конвенціональності символічного комунікативного тексту, його загальною закономірністю можна «вважати уявлення про те, що завжди існує певна історично установа і задіяна соціальна структура суспільства, що самоорганізується, яка обумовлює і формування його як соціального простору» [С. 88].

Дослідження конвенціональних взаємодій у суспільстві, що йде шляхом самоорганізації, здійсненого в третьому розділі дисертації, показало його взаємозв'язок з соціальною синергетикою і синергетичним підходом, який дозволяє більш повно уявити сутність соціального розвитку через структуру думки і світу понять. На основі методології постмодерністської рефлексії автор доводить, що «самоорганізований хаос у суспільстві виступає як Текст, конвенціональна структура постмодерністського тексту зумовлює структуру самоорганізації суспільства», креатива постмодерністського

облаштування суспільства, що самоорганізується у «просторі комунікаційного тексту». Комунікаційний текст безпосередньо структурований «семіотичною павутиною» – патерною знаків, в якій «знаходяться, живуть та взаємодіють суб'єкти, відбуваються усі форми комунікації – спілкування, розуміння про форми та способи відносин у соціумі» [С. 147]. Одночасно доводиться, що ідея конвенції має велике практичне значення, оскільки у методологічному вимірі надає можливість виявити «конвенціональні смисли» в самоорганізації суспільства. В цьому контексті увага зосереджується на смислового змісті поняття «конвенція» в аспекті соціальних відносин. Конвенція – це «прийняті за угодою правила поведінки й діяльності людей, пізнавальна операція, що передбачає уведення норм, правил, знаків, символів, мовних та інших систем на основі домовленості та угоди суб'єктів» [С. 153].

Здійснений дисертантом акцент на характерних положеннях конвенціоналізму дає уявлення про природу (становлення) конвенції, її смислове наповнення. Не викликає заперечення визначення конвенціоналізму як методологічної тези, згідно з якою деякі твердження науки є «результатом довільної угоди». У найбільш яскраво вираженому формулюванні конвенціоналізму відображений «принцип терпимості, згідно з яким можна вибирати (можна терпіти) будь-яку обрану суб'єктом несуперечливу логічну систему». Спільними рисами (ознаками) поняття «конвенція», зокрема у логічному позитивізмі є те, що воно виступає як «новий варіант» поняття «апріорність». Термін «апріорі» діє лише у сенсі позначень незалежності тих чи інших пропозицій від чуттєвого досвіду. Звідси поняття «апріорний» збігається (як правило) з поняттям «конвенціональний» [С. 167].

В цілому, конвенціоналізм, доводить автор, будучи різновидом скептицизму, передбачає «індетермінізм», тому що поняття «конвенції» як довільної угоди є поняття «індетермінованого акту». У науковому співтоваристві («науковій свідомості») найважливішу роль відіграє проблема «прийняття й функціонування концепцій» в умовах «професійної згоди» – «консенсусу або незгоди – дисенсуса» [С. 167-168].

Автор зосереджує увагу на тому, що не усі конвенції у суспільстві, а особливо у самоорганізаційному суспільстві мають необхідність «публічного виявлення» у будь-яких конкретних формах: «спілкування, комунікації, діалогу. Існують «негласні» конвенції, де згода – це делікатне замовчування про розуміння, про необхідність того чи іншого для даного об'єднання, товариства соціального простору в цілому» [С. 170].

На підставі проведеного аналізу дисертант виявляє етимологію понять конвенціональності: «згода» та «конвенція». Проблема соціальної згоди є однією з найбільш актуальних і важливих для історичного та сучасного суспільства. Підтримка й розвиток соціальної згоди і громадського порядку мають глобальне значення. Безумовно, «соціальна згода багато в чому визначає не лише статику, але й динаміку розвитку суспільства, його цілісність та благополуччя. Розуміння конвенціональності як узгодженості на підставі того, що згода – це конвенція і конвенція – це згода, досить поширена точка зору в історії фактично і до теперішнього часу, а з цього й стало необхідним звернення до уявлення про згоду й конвенції в їх розмежуванні – і у ступені розмежування згоди й угоди одночасно» [С. 170].

Не викликає заперечення твердження, що конвенціональність – це наслідок встановлення конвенції – «функціонально-договірної згоди», яка формується спеціально для досягнення певних цілей у суспільстві. В результаті виявлена суть конвенціональності як складної системи суспільних взаємин самоорганізованого суспільства. Конвенціональна перебудова, вказує автор, викликає «необхідність виявлення нових принципів взаємовідносин у суспільстві і особливо розуміння самоорганізаційних принципів сучасного суспільства, а також обґрунтування того, що самоорганізація сучасного суспільства відбувається у просторі конвенціонального комунікаційного тексту» [С. 171].

Доцільною є позиція автора, згідно якої «конвенція – це договір, угода, умова на підставі підписаних сторонами юридичних документів – актів, що забезпечують гарантії усім, хто уклав таку угоду. Конвенція – це прийняті за

угодою правила поведінки та діяльності людей, і пізнавальна операція, що передбачає введення норм, правил, знаків, символів, мовних та інших систем на основі домовленості та угоди суб'єктів» [С. 175]. Якщо згода – це «інтерсуб'єктивно визнані норми, де комунікація виступає як спілкування – діалог», то конвенція – це «соціокультурна традиція» «норм і правил», «законів і договорів», на підставі яких здійснюється «раціональність комунікації» – для «визначення і встановлення у соціальному просторі припустимих форм і способів взаємовідносин» [С. 175].

Автор окреслює сучасний комунікативний простір з вимогою конвенціональності «і конвенціонально». Конвенціональні взаємодії у суспільстві, що самоорганізується, пов'язані із соціальним «комунікативно – текстово – знаковим» простором, що структурується на дилемах, які фундаментально впливають на людське життя в суспільстві, а в своєму вирішенні - наближені до конвенціональних засад» [С. 183].

Дисертант зосереджує увагу на проблемі взаємодії як важливої характеристики конвенції. Причому не просто взаємодії, а взаємоспівдії (взаємоспівучасті). Акцентувати увагу можна на тому, що «конвенція» – це «приреченість» суспільства на «спілкування – діалог – взаємоспівдію», а не на лише взаємодію в її розумінні як взаємини у суспільстві. Очевидно, що для здійснення конвенції як «істинної згоди» люди повинні, перш за все, ставитися один до одного як рівні учасники – партнери. Тому «проблема конвенції виступає як пошук і дослідження усіх можливих форм відносини людей між собою в аспекті їх спілкування, комунікації, діалогу» [С. 175].

На підставі проведеного аналізу основ комунікативної діяльності, що становлять у сукупності норми й правила комунікативної культури, засади конвенціональних комунікативних технологій, репрезентації розвитку соціальних відносин дисертант виявляє, що важливою особливістю комунікації та спілкування є їх соціально-конститууюча і соціально-конструююча роль [С. 177-178].

Важливе значення в дослідженні має аналіз взаємодії комунікацій та спілкування, які виступають соціально-конститууючими та соціально-конструюючими факторами. Це проявляється перш за все у тому, що «комунікація і спілкування висловлюють собою спосіб згуртування індивідів і разом з тим як спосіб розвитку самих цих індивідів, створюють стійкі міжособистісні та інтерсуб'єктні зв'язки, є підставою соціальної ідентичності, формують субкультурне середовище, є формою реалізації соціальних та повсякденних дискурсів, являють собою соціальну ієрархізацію і категоризацію. Все це в цілому виявляє формування нової специфічної соціокомунікативної системи» [С. 222]. Комунікація як спілкування обумовлює на конвенціональному рівні діалогу найбільш повноцінну людську взаємодію.

Доповнює результати конвенціональності у суспільстві дослідження співвідношення конвенції і толерантності, толерантних зусиль для конвенції, конвенції за умови дотримання толерантності. «Соціальний символічний простір конвенціональності, зазначається в роботі, – це результат толерантних зусиль. Звідси конвенція, перш за все, – теоретичний конструкт, а толерантність – конструкт на підставі даного – насправді – реального (емпіричного матеріалу), що викликає необхідність і потребу у певних відносинах для громадської «життєдії як механізму», що пов'язано і з проблемами комунікаційних стратегій» [С. 240].

Одна із суттєвих характеристик авторської конвенціонально-концептуальної моделі пов'язана із соціально-образною природою віртуальної реальності, що можливо відобразити у схемі: «семіотичний простір – образ – знак». У даному контексті увага зосереджується на формуванні нової конвенціональності: «комунікаційно-традиційного рівня та віртуального рівня». Підкреслюється «становлення й формування нових форм самоорганізації суспільства на принципах конвенціональності, що буде перманентно видозмінюватися і у суспільстві майбутнього» [С. 261].

В контексті цього обґрунтовується конвенціональна проектувальна модель суспільства, що самоорганізується, яка характеризується: наступними структурно - концептуальними елементами: «соціальний простір (соціально зумовлений); семіотичний простір (мова, текст, на основі яких здійснюються принципи конвенції і в яких вона здійснюється); символічний простір (уся мислєдіяльність людини у суспільстві символічна, заснована на символічній свідомості соціальної взаємодії)» [С. 245].

Заслугою дисертанта є його акцент на українському аспекті проблеми. Зазначається, що конвенціональність та її роль у взаємній соціальній адаптації в Україні виходить з наступного: «український варіант конвенціональних відносин у суспільстві безпосередньо пов'язаний із «соціальними матеріальними проектами» самоорганізації; соціальне проектування і прогнозування розвитку сучасного суспільства ґрунтується на конвенціональних соціальних проектах розвитку українського суспільства; етика «матеріальності» у сучасній Україні є трансформацією конвенціональних принципів; архетипи пов'язані із конвенціональними принципами українського менталітету; символічна етика «матеріальності» безпосередньо пов'язана з українським конвенціональним суспільством майбутнього» [С. 321].

Дисертаційна робота Ворнікова В.І. містить ряд інших важливих теоретичних узагальнень, нових методологічних підходів до вирішення проблем, принципів наукової новизни і концептуальних обґрунтувань. Проте, попри безперечне позитивне значення, в роботі є ряд дискусійних положень, які потребують уточнення.

По-перше, викликає сумнів думка автора, що саме «діалектичний метод дозволяє розкрити специфіку конвенціональності як соціокультурного феномену в сучасному суспільстві, уможлиблює всебічне дослідження всього комплексу відносин, які виникають в результаті взаємодії в соціальному просторі» (С. 29). Адже діалектика – це метод ХІХ століття, і чи доцільно його використовувати сьогодні?

По-друге, не можна погодитись з твердженням, що «лише міцна духовно-моральна основа, що базується на історичних традиціях народу, дозволять відновити довіру до формальних та неформальних інститутів і вибудувати соціальні відносини, засновані на довірі (С. 299). Про яку духовну основу і яку довіру йде мова?

По-третє, дискусійним є міркування про «деструктивність», «дефектність» та «дисфункційність» демократії в процесі конвенціональності. При таких характеристиках це вже не демократія, а щось інше.

По-четверте, доцільно було б більше, на наш погляд, обґрунтувати взаємозв'язок «стереотипу» з «архетипами». Без цього не прослідковується логіка пояснення конвенціонального рівня стереотипів та їх суть.

Однак висловлені критичні зауваження і дискусійність ряду положень не знімають теоретичної вагомості і новизни поданої на захист дисертаційної роботи В.І. Ворнікова. Друковані праці автора повністю розкривають всі аспекти поставленої проблеми, виявляють її актуальність та змістовну цілісність. Репрезентоване дисертаційне дослідження виконане на високому науковому, методологічному рівні, в ньому розкривається ряд вагомих теоретичних і світоглядних проблем. Теоретичні позиції дисертанта демонструють ряд нових підходів в дослідженні проблеми конвенціональності в суспільстві, що само організується. Не викликає сумніву, що творчий доробок В.І. Ворнікова буде реалізований в практичній, науковій, освітній діяльності, спрямованій на формування нових ціннісних орієнтацій у вітчизняній освіті та культурі філософського мислення. Аргументовані в дисертації теоретичні положення стануть вагомим доповненням в процесі викладання курсів філософії, культурології, політології, філософії освіти, інших соціальних та гуманітарних дисциплін.

Представлена до захисту кваліфікаційна робота Ворнікова Віктора Івановича на тему «Конвенціональність в просторі суспільства, що самоорганізується» поданої на здобуття є самостійним, завершеним науковим дослідженням. Автореферат за оформленням відповідає встановленим вимогам

п. 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а його зміст повністю відображає основні наукові здобутки дисертантки.

В цілому, за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною у постановці та розв'язанні проблем, тематичною спрямованістю, методологічним інструментарієм і отриманими висновками та рекомендаціями кваліфікаційна робота «Конвенціональність в просторі суспільства, що самоорганізується» та автореферат до неї відповідає вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12 січня 2017 року та п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор
кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В.В. Ільїн

ПІДПИС
ВЧЕНИЙ
КАРАУ
14.

Відзив надіслано за ради 18.06.2019р.
Вз. секретар *[Signature]* С.О. Балащенко